

Mirosław Szumiło

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Kobiety jako „szare eminencje” w komunistycznej elicie władzy w Polsce

Women As "Gray Eminence" in the Communist Power Elite in Poland

STRESZCZENIE

Problem bardzo niskiego udziału kobiet w elicie władzy w Polsce w latach 1944–1989, a zwłaszcza przyczyn takiej sytuacji, nie doczekał się jeszcze pogłębionej analizy. Najmniej rozpoznana jest kwestia roli kobiet jako „szarych eminencji”, wywierających nieformalny wpływ na procesy decyzyjne.

W niniejszym artykule przedstawiono sylwetki sześciu komunistek, których działalność w roli „szarych eminencji” znajduje największe potwierdzenie w dostępnych źródłach. Trzy z nich pracowały w różnych segmentach władzy państwowej (Julia Bristiger, Maria Wierna, Julia Minc), dwie w centralnym aparacie partyjnym (Zofia Gomułkowa, Tedora Feder), zaś jedna stanowi przykład wpływowej kobiety usadowionej w terenowym aparacie partyjnym szczebla wojewódzkiego (Sara Nomberg-Przytyk).

Analiza tych sześciu przypadków prowadzi do wniosku, że o nieformalnej silnej pozycji zajmowanej przez te kobiety w komunistycznej elicie władzy decydowały następujące czynniki: posiadane doświadczenie, staż partyjny, wykształcenie i umiejętności, a także pozycja męża jako działacza partyjnego lub znajomości wśród innych członków elity władzy.

Słowa kluczowe: elita władzy, komunizm, kobiety, Polska Ludowa

Kwestia udziału kobiet w elicie władzy w Polsce w latach 1944–1989 nie doczekała się jak dotąd całościowej analizy. Zagadnieniem tym częściowo zajmowała się tylko Natalia Jarska, opisując rolę kobiet w kadrze kierowniczej aparatu partyjnego PZPR w okresie stalinizmu (1948–1956)¹. W niniejszym artykule postaram się ogólnie scharakteryzować udział ko-

¹ Zob. N. Jarska, *Kobiety w PZPR 1948–1956. Paradoksy mobilizacji politycznej kobiet w stalinizmie*, w: *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014, s. 43–47.

biet w formalnej i rzeczywistej elicie władzy Polski Ludowej i PRL, a następnie na tym tle przedstawić sześć przypadków kobiet pełniących rolę „szarych eminencji” w różnych segmentach elity.

Biorąc pod uwagę ówczesny specyficzny dualizm władzy w Polsce (przenikanie się struktur partyjnych i państwowych), za elitę władzy należy uznać osoby pełniące najwyższe funkcje w strukturach władzy państwowej, a także w naczelnych organach partii rządzącej – PPR, a następnie PZPR. Występował przy tym istotny rozdźwięk między formalną hierarchią władzy, określaną przez Konstytucję PRL i Statut PPR-PZPR, a rzeczywistym znaczeniem poszczególnych instytucji.

Do formalnej elity władzy państwowej zaliczamy zatem członków Prezydium Sejmu PRL, Rady Państwa oraz Rady Ministrów. Natomiast władzę naczelną w PPR-PZPR oficjalnie sprawowali członkowie i zastępcy członków Komitetu Centralnego. Spośród członków organów państwowych do elity rzeczywistej można zaliczyć ministrów (ale nie wszystkich, ponieważ ich pozycja była zróżnicowana zależnie od znaczenia resortu i osobistych wpływów). Rada Państwa i Sejm pełniły funkcje fasadowe. Podobną była rola Komitetu Centralnego PPR i PZPR, który zbierał się zaledwie kilka razy w roku i miał w swoich szeregach wielu figurantów. Rzeczywista władza w partii i w państwie należała do członków Biura Politycznego i Sekretariatu KC PPR-PZPR. Drugi szczebel elity rzeczywistej tworzyli ludzie aparatu partyjnego – kierownicy wydziałów KC oraz I sekretarze KW w terenie. Dopiero na trzecim szczeblu można umieścić większość członków Rady Ministrów. Odrębnie należy rozpatrywać najwyższą kadre kierowniczą aparatu bezpieczeństwa i Wojska Polskiego.

Przyjrzyjmy się najpierw obecności kobiet w elicie władzy państwowej. W pierwszych latach „władzy ludowej” nie widzimy kobiet ani w rządzie, ani w Prezydium Krajowej Rady Narodowej. Wyjątek stanowiła Wanda Wasilewska – wiceprzewodnicząca Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w Lublinie (formalnie bezpartyjna), jednakże po kilku tygodniach w praktyce zrezygnowała z tej funkcji i wyjechała z Polski, osiedlając się na stałe w Związku Sowieckim. Pierwszą przedstawicielką płci pięknej w kolegialnej Radzie Państwa została w 1952 r. Alicja Musiałowa – wieloletnia przewodnicząca Zarządu Głównego Ligi Kobiet. Po jej odejściu z zajmowanych stanowisk w 1965 r. utrwaliła się zasada, że w każdej kadencji w Radzie Państwa PRL zasiadała jedna kobieta (a w latach 1976–1983 nawet dwie)². Od 1971 r. jedna kobieta wchodziła także

² Były to kolejno: Eugenia Krassowska z SD (1965–1972), Halina Koźniewska – bezpartyjna (1972–1980), Eugenia Kempa z PZPR (1976–1985), Krystyna Marszałek-Młyńczyk z SD (1980–1983), Elżbieta Gacek z PZPR (1985–1988).

każdorazowo do Prezydium Sejmu PRL jako wicemarszałek³. Obecność jednej, a następnie dwóch lub trzech kobiet w fasadowych strukturach władzy państwowej możemy chyba interpretować jako swego rodzaju propagandowy parytet wprowadzony przez komunistów.

Inaczej przedstawiała się sytuacja w elitach rządowych. Jako pierwsza stanowisko ministra (w resorcie sprawiedliwości) objęła w kwietniu 1956 r. Zofia Wasilkowska z PZPR (była socjalistka), ale utrzymała się na nim tylko do lutego 1957 r. Kolejna kobieta, Maria Milczarek (PZPR), pojawiła się w rządzie dopiero w 1976 r., pełniąc funkcję ministra administracji, gospodarki terenowej i ochrony środowiska (1976–1979), a następnie ministra pracy, płac i spraw socjalnych (1979–1980). W latach osiemdziesiątych, po czteroletniej przerwie, w rządzie zasiadały kolejno: Anna Kędzińska z PZPR – minister handlu wewnętrznego i usług (1984–1985), Joanna Michałowska-Gumowska z PZPR – minister oświaty i wychowania (1985–1987), bezpartyjna Izabela Płaneta-Małecka – minister zdrowia i opieki społecznej (1988–1989)⁴. Zgodnie z przyjętymi wówczas standardami, kobiet nie było natomiast wcale w elicie Wojska Polskiego oraz w elicie aparatu bezpieczeństwa (z wyjątkiem opisywanej poniżej Julii Bristiger).

Interesującej ewolucji ulegała liczebność kobiet w formalnym organie naczelnym PPR i PZPR, czyli Komitecie Centralnym. W latach 1944–1948 wśród 65 członków i zastępców członków KC PPR znalazły się w sumie cztery kobiety (6,1%)⁵. W latach 1948–1959 odsetek kobiet w gronie członków i zastępców członków KC PZPR wahał się w granicach od 6,4% do 7,9%, jednakże w 1964 r. spadł do 4,3%, zaś w 1968 r. nawet do 3,8%. Po wymianie elity partyjnej, dokonanej przez Edwarda Gierka, w 1971 r. odsetek ten wzrósł do 9,1%, a w 1980 r. do 11,6%. Następnie, podczas kryzysu wewnątrz PZPR w lipcu 1981 r. liczba kobiet w Komitecie Centralnym spadła do 8,5%, by po ustabilizowaniu sytuacji przez Wojciecha Jaruzelskiego wzrosnąć w 1986 r. do 14,8%⁶. Ów specyficzny parytet był

³ Funkcję tę pełniły kolejno: Halina Skibniewska – bezpartyjna (1971–1985), Jadwiga Biedrzycka z PZPR (1985–1988) i Elżbieta Gacek z PZPR (1988–1989).

⁴ Obsada personalna Rady Państwa i Rady Ministrów PRL oraz krótkie biogramy osób zasiadających w tych organach władzy zob.: T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991.

⁵ Zob. *Polska Partia Robotnicza. Zjazdy, posiedzenia plenarne KC, władze centralne i wojewódzkie, przedstawicielstwo w parlamencie i rządzie 1944–1948 (informator)*, „Archiwum Ruchu Robotniczego”, t. 7, Warszawa 1982, s. 439–441.

⁶ PZPR. *Zjazdy, posiedzenia plenarne Komitetu Centralnego, władze naczelne, I sekretarze komitetów wojewódzkich 1948–1982*, oprac. W. Ciempiel, J. Jakubowski, J. Szczęblewski, Warszawa 1983, s. 268–296; *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Zjazdy, plenarne posiedzenia Komitetu Centralnego, władze naczelne, I sekretarze Komitetów Wojewódzkich PZPR 1981–1986*, oprac. J. Jakubowski, J. Szczęblewski, Warszawa 1986, s. 109.

ustalany ogólnie przez kierownictwo partii, które zatwierdzało listę członków i zastępców członków KC, biorąc pod uwagę przede wszystkim ich pochodzenie społeczne i terytorialne, wykonywany zawód, stanowisko w strukturach władzy, a także płeć⁷.

Faktyczne kierownictwo partii, a zarazem wąską elitę władzy w państwie, stanowili członkowie Biura Politycznego i Sekretariatu KC PPR-PZPR. Udział kobiet w tym najwyższym kręgu władzy był znikomy. W skład Sekretariatu KC PPR wchodziła przez kilka miesięcy (od kwietnia do sierpnia 1945 r. i od marca do lipca 1946 r.) Helena Kozłowska – kierownik Wydziału Propagandy KC. Przez kolejnych 35 lat żadna kobieta nie dostąpiła zaszczytu zasiadania w kierownictwie partii. Dopiero w lipcu 1981 r. członkiem Biura Politycznego KC PZPR została robotnica Zofia Grzyb – brygadzystka w Zakładach Przemysłu Skórzanego „Radoskór” w Radomiu. Było to związane z przeprowadzoną wówczas „demokratyzacją” Biura Politycznego, polegającą na wprowadzeniu doń tzw. przedstawicieli klasy robotniczej. W rezultacie tej operacji I sekretarz KC Wojciech Jaruzelski traktował Biuro jako rodzaj dyskusyjnego gremium doradczego, a kluczowe decyzje podejmowano nieformalnie w węższym gronie wtajemniczonych działaczy⁸. W lipcu 1986 r. Zofię Grzyb zastąpiła szwaczka Zofia Stępień, zaś zastępcą członka Biura Politycznego została technik mechanik Gabriela Rembisz. W grudniu 1988 r. do tego organu władzy wprowadzono jeszcze Iwonę Lubowską – dyrektorkę Liceum Ogólnokształcącego w Bielsku-Białej.

O ile w kierownictwie PZPR nieliczne kobiety pełniły głównie funkcję dekoratywną, to w kadrze kierowniczej aparatu partyjnego zajmowały odpowiedzialne stanowiska. Miało to jednak miejsce głównie w okresie stalinizmu. W latach 1945–1956 w sumie 10 kobiet znajdowało się na stanowiskach kierowników wydziałów KC PPR i PZPR lub równorzędnych. Kluczowym Wydziałem Propagandy kierowała w latach 1945–1946 wspomniana już Helena Kozłowska, ale dość szybko przeniesiono ją do Wydziału Szkolenia Partyjnego. Kobiety pełniły też okresowo obowiązki kierowników stosunkowo ważnych wydziałów: Oświaty (Pelagia Lewińska), Nauki (Zofia Zemankowa) i Kultury (Wanda Markowska). Trzy inne kierowały mniej ważnymi wydziałami: Kobięcym (Edwarda Orłowska) oraz Historii Partii (Regina Kobryńska i Maria Turlejska). Ponadto Celina Budzyńska i Romana Granas były dyrektorkami centralnych szkół partyjnych, zaś Ludwika Jankowska pełniła funkcję wiceprzewodniczą-

⁷ Relacja Józefa Tejchmy (w zbiorach autora).

⁸ M. Szumiło, *Elita władzy w Polsce 1944–1989. Studium socjologiczne*, w: *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K. Rokicki, R. Spatek, Warszawa 2011, s. 157.

cej Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej⁹. Aż sześć komunistek zajmowało stanowiska I sekretarzy komitetów wojewódzkich PPR w pierwszym okresie budowania „władzy ludowej” w terenie, tzn. w latach 1944–1945. Najczęściej trwało to jednak zaledwie kilka miesięcy¹⁰. Co ciekawe, później przez prawie 8 lat (do 1953) w żadnym z 16, a następnie 19 komitetów wojewódzkich kobiety nie dostały tego zaszczytu.

Przełom październikowy 1956 r. oznaczał niemal całkowite zniknięcie kobiet z elity PZPR. W okresie rządów Władysława Gomułki żadna z nich nie kierowała wydziałem KC. Wyjątkiem wśród I sekretarzy KW była Michalina Tatarówna-Majkowska, która w latach 1953–1955 kierowała Komitetem Wojewódzkim w Łodzi, a potem do 1964 r. Komitetem Łódzkim. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych sytuacja nie uległa zmianie. Jedynie w pierwszym okresie po reformie administracyjnej państwa w gronie I sekretarzy 49 komitetów wojewódzkich znalazły się okresowo dwie kobiety: Maria Milczarek w Skierniewicach (1975–1976) i Zofia Grzebisz-Nowicka w Siedlcach (1978–1980)¹¹.

Wyjaśnienie przyczyn stosunkowo znacznego udziału kobiet w elicie aparatu partyjnego PPR i późniejszej tendencji spadkowej wymaga pogłębionych badań, ale można pokusić się w tym miejscu o kilka spostrzeżeń.

Przede wszystkim elitę PPR tworzyli w zdecydowanej większości przedwojenni komuniści z tzw. pokolenia KPP. Należy przypomnieć, że w Komunistycznej Partii Polski odsetek kobiet wynosił ok. 9–10% ogółu członków¹². W gronie 27 osób zasiadających w Biurze Politycznym KC KPP w latach 1923–1937 znalazły się dwie kobiety: Maria Koszutska (Wera Kostrzewa) i Zofia Unslicht-Osińska¹³. Wiele działaczek pełniło rolę funkcjonariuszy partyjnych w aparacie centralnym i terenowym. W ruchu komunistycznym panowała wówczas znaczna swoboda obyczajowa, częściowo przełamująca utrwalone w społeczeństwie stereotypy ról płciowych. Znalazło to odzwierciedlenie w pierwszych latach po 1944 r., gdy kobietom powierzano dość odpowiedzialne stanowiska w aparacie partyjnym PPR.

Spadek odsetka kobiet w elicie władzy, który dał o sobie znać od przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych, należy prawdopodobnie wią-

⁹ Zob. W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, Warszawa 2000.

¹⁰ *Polska Partia Robotnicza*, s. 444–445.

¹¹ Zob. PZPR. *Zjazdy, posiedzenia*, s. 325.

¹² Z. Szczygielski, *Członkowie KPP 1918–1938 w świetle badań ankietowych*, Warszawa 1989, s. 28.

¹³ F. Świetlikowa, *Centralne instancje partyjne KPP w latach 1918–1938*, „Z Pola Walki” 1969, 4, s. 142–143.

zać z wchodzeniem do aparatu partyjnego młodszych działaczy, nienależących do ruchu komunistycznego przed II wojną światową. To drugie pokolenie ideowe („pepeerowskie”) było już mniej rewolucyjne, w dużej mierze związane ze środowiskiem wiejskim. Niemal całkowite zniknięcie kobiet z elity po 1956 r. można tłumaczyć dokonywaną wówczas wymianą kadrową, jak również osobistym nastawieniem Władysława Gomułki, który był znany ze swojego konserwatyizmu obyczajowego. Co ciekawe, jego żona Zofia, pracująca w latach 1944–1948 w Wydziale Personalnym KC PPR, od 1956 r. jako „pierwsza dama” nie angażowała się już w ogóle w politykę, pełniąc jedynie rolę gospodyni domowej.

Faktyczna rola kobiet w strukturach władzy komunistycznej w Polsce była jednak nieco większa ze względu na funkcjonowanie w elicie różnego rodzaju „szarych eminencji”. Pod pojęciem „szarych eminencji” rozumiem osoby, które zajmowały z reguły stanowiska na średnim szczeblu aparatu władzy, lecz ich rzeczywisty wpływ na procesy decyzyjne był większy, niż to wynikało z pełnionych funkcji. Oczywiście ustalanie składu osobowego tego typu elit wpływu jest bardzo trudne ze względu na brak śladów w dokumentacji urzędowej. Opieramy się tutaj głównie na relacjach i wspomnieniach, choć zdarzają się też wyjątki od tej zasady.

Na podstawie prowadzonych przeze mnie badań nad elitą PPR i PZPR w latach 1944–1970 mogę stwierdzić, że udział kobiet w elicie wpływu był wyraźnie większy aniżeli w scharakteryzowanej powyżej elicie formalnej. W niniejszym artykule przedstawię sylwetki sześciu komunistek, których działalność w roli „szarych eminencji” znajduje największe potwierdzenie w dostępnych źródłach. Trzy z nich pracowały w różnych segmentach władzy państwowej, dwie w centralnym aparacie partyjnym, zaś jedna stanowi przykład wpływowej kobiety usadowionej w terenowym aparacie partyjnym szczebla wojewódzkiego. Pomijam wspomnianą powyżej Wandę Wasilewską, która zdecydowała się pozostać w Związku Sowieckim, rezygnując z udziału w elicie władzy „Polski Ludowej”.

Jedną z interesujących nas działaczek, Julia Bristiger, zajmowała wysokie stanowisko kierownicze, zaliczające ją do opisanej wcześniej rzeczywistej elity władzy. W latach 1945–1956 była bowiem dyrektorem dość ważnego departamentu w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (od 1954 r. Komitecie do spraw Bezpieczeństwa Publicznego). Jednakże jej realne wpływy były znacznie większe, niż wynikałoby to z pełnionej funkcji dyrektora departamentu. W innym kluczowym resorcie – Ministerstwie Spraw Zagranicznych – silną pozycję zdobyła Maria Wierna, w latach 1948–1955 dyrektor jednego z departamentów, a następnie aż do 1968 r. dyrektor generalny MSZ. Trzecią przedstawicielką elity władzy państwowej, Julia Minc, była w latach 1944–1954 naczelnym redaktorem

Polskiej Agencji Prasowej. Stanowisko to w formalnej hierarchii urzędów państwowych znajdowało się zdecydowanie poniżej funkcji ministra, ale Julia wywierała faktycznie istotny wpływ na cały tzw. pion propagandy.

W aparacie KC PPR za „szarą eminencję” uchodziła przede wszystkim Zofia Gomułkowa (żona sekretarza generalnego PPR Władysława Gomułki). Będąc jedynie starszym instruktorem w Wydziale Personalnym KC, w latach 1944–1948 odgrywała *de facto* dużą rolę w tzw. rozstawianiu kadr. Inną, znacznie mniej znaną, członkinią kadry kierowniczej centralnego aparatu partyjnego była Teodora Feder – w latach 1946–1953 zastępca kierownika Wydziału Zagranicznego KC PPR-PZPR, potem w latach 1955–1966 zastępca kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR. W świetle relacji, na tym drugim stanowisku wywierała decydujący wpływ na funkcjonowanie całego wydziału. Ponadto warto się przyjrzeć „szarej eminencji” szczebla wojewódzkiego – Sarze Nomberg. W latach 1945–1947 pełniła ona funkcję kierownika Wydziału Propagandy KW PPR w Lublinie, a w latach 1947–1957 zastępcy redaktora naczelnego „Sztandaru Ludu”. Szczególnie ta ostatnia funkcja nie była formalnie zbyt wysoka, mimo to Sara zasiadała aż do 1953 r. w Egzekutywie KW – kolegialnym organie władzy w województwie.

Julia Bristiger, pseudonim „Luna”, stała się już poniekąd symbolem epoki jako bohaterka publikacji o charakterze popularnym¹⁴. W publikacjach dotyczących żon I sekretarzy KC PZPR pojawia się także Zofia Gomułkowa, ale nasza wiedza na temat jej kariery przed 1944 r. jest dosyć skromna, ponieważ w polskich archiwach nie zachowały się jej teczek personalne. Pozostałe cztery działaczki są niemal całkowicie nieznane. Dlatego też należy przyjrzeć się ich życiorysom i ścieżkom kariery, aby ustalić okoliczności awansów oraz przyczyny uzyskania tak wysokiej nieformalnej pozycji w elicie władzy.

Za najbardziej wpływową kobietę nie tylko w okresie stalinowskim, ale i w całej historii PRL uważa się Julię Bristiger (1902–1975), znaną powszechnie jako Brystygierowa, pseudonim „Luna”. Pochodziła ona z rodziny drobnomieszczańskiej, była córką żydowskiego aptekarza ze Stryja w Galicji Wschodniej. W ankietach podawała zawsze: „narodowość polska (pochodzenie żydowskie)”. Ukończyła studia historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W latach 1926–1927 studiowała także w Paryżu. Miała tytuł doktora filozofii w dziedzinie historii. Znała dobrze języki: rosyjski, ukraiński, niemiecki, francuski i żydowski (jidysz)¹⁵.

¹⁴ Zob. np.: S. Koper, *Kobiety władzy PRL*, Warszawa 2012; A. Zaorska, *Sąsiedzi. Najbardziej okrutni oprawcy polskich patriotów*, Warszawa 2012.

¹⁵ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Biuro Spraw Kadrowych KC PZPR [dalej: BSK KC PZPR], 237/XXII-771, akta personalne Julii Bristiger, kwestionariusz z 23 IV 1944, k. 3; ankieta dla aktywu partyjnego z 18 XII 1949, k. 20.

W 1920 r. zawarła związek małżeński ze znanym lwowskim adwokatem i działaczem syjonistycznym Natanem Bristigerem. Małżeństwo jednak rozpadło się już po dwóch latach. Jego owocem był jej jedyny syn Michał (ur. w 1921 r.) – znany polski muzykolog¹⁶. Po śmierci Bristigera w 1932 r. za swojego nowego męża uważała działacza komunistycznego Leona Grosfelda (1911–1987) – po wojnie m.in. zastępcę szefa Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP, później historyka (w latach 1952–1957 zastępcę dyrektora Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR)¹⁷. Wszystko wskazuje na to, że był to związek nieformalny (typowe małżeństwo „partyjne”). Rozstali się w 1944 r., a Julia podawała w ankietach stan cywilny „wdowa”¹⁸.

Po ukończeniu studiów J. Bristiger pracowała przez kilka lat jako nauczycielka historii w gimnazjum. Już w 1927 r. związała się z ruchem komunistycznym, współpracując z Międzynarodową Organizacją Pomocy Rewolucjonistom (MOPR). W 1931 r. wstąpiła w szeregi Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU), zaś rok później została etatowym funkcjonariuszem partyjnym (czyli „zawodową rewolucjonistką”). Pełniła funkcję sekretarza propagandy i agitacji komitetów okręgowych KPZU, kolejno we Lwowie, Przemyślu i Drohobyczu. Później była „okręgowcem”, tj. sekretarzem KO KPZU Stryj-Sambor. W latach 1936–1937 kierowała KC MOPR Zachodniej Ukrainy. Dwukrotnie aresztowana, spędziła 3 lata w polskich więzieniach (1932–1933 i 1937–1939)¹⁹.

Po zajęciu Lwowa przez Armię Czerwoną we wrześniu 1939 r. podjęła ścisłą współpracę z okupantem. Otrzymała odpowiedzialne stanowisko sekretarza Komitetu Obwodowego MOPR. Zajmowała się wówczas sprawami bytowymi polskich komunistów, załatwiając dla nich mieszkania i pracę. Pomogła m.in. Władysławowi Gomułce i jego żonie Zofii. Według relacji Józefa Światły donosiła wówczas na swoich podopiecznych do NKWD²⁰. Po agresji Niemiec na Związek Sowiecki w czerwcu 1941 r. ewakuowała się na wschód, pracując jako instruktor MOPR w Charkowie i Samarkandzie. W charakterystyce J. Bristiger, napisanej przez pracowników Wydziału Kadr Kominternu 5 sierpnia 1943 r., stwierdzono: „Posiada

¹⁶ *Ibidem*, życiorys z 27 IV 1944, k. 9.

¹⁷ Jego biogram zob.: R. Stobiecki, *Grosfeld Leon*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1992, s. 165.

¹⁸ AAN, BSK KC PZPR, 237/XXII-771, akta personalne Julii Bristiger, ankieta dla aktywu partyjnego z 18 XII 1949, k. 20a, 22a.

¹⁹ *Ibidem*, życiorys z 27 IV 1944, k. 9–10.

²⁰ Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Warszawa 2003, s. 63.

duże doświadczenie w pracy na szczeblu okręgowym, rozwinięta politycznie, zaufana i oddana komunistka”²¹.

Jej bezpośrednia droga do elity władzy w powojennej Polsce zaczęła się w czerwcu 1943 r., gdy została sekretarzem Prezydium Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich w Moskwie, a następnie kierownikiem kluczowego działu personalno-organizacyjnego ZG ZPP. Oznaczało to, iż skupiła w swym ręku całą politykę kadrową w ZPP²². Należy przy tym pamiętać, że organizacja ta była prawdziwą kuźnią kadr dla aparatu partyjnego i państwowego „władzy ludowej” w Polsce.

Po przyjeździe do Lublina we wrześniu 1944 r. Julia Bristiger otrzymała mandat posłanki do Krajowej Rady Narodowej i została przyjęta do Polskiej Partii Robotniczej. Od grudnia 1944 r. pracowała w aparacie bezpieczeństwa, początkowo jako kierownik Wydziału III Departamentu I w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Od października 1945 r. była dyrektorem bardzo ważnego Departamentu V MBP, a następnie od początku 1955 r. szefem Departamentu III Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (KdsBP). Kierowany przez nią Departament V (zwany też Departamentem Społeczno-Politycznym) miał niezwykle szeroki zakres kompetencji. Zajmował się „ochroną” (czyli inwigilacją i rozpracowywaniem) wszystkich organizacji społecznych i politycznych (w tym opozycyjnego PSL i partii satelickich: SL, SD, PPS), administracji państwowej, związków zawodowych, instytucji kulturalno-oświatowych, Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych oraz zwalczaniem podziemia niepodległościowego²³.

Julia Bristiger z pewnością wywierała znacznie większy wpływ na działalność Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego oraz politykę PPR i PZPR wobec Kościoła katolickiego i organizacji społeczno-politycznych, aniżeli to wynikało z jej formalnej pozycji w MBP i elicie partyjnej. Nie będąc członkiem Komitetu Centralnego PPR, stale uczestniczyła w jego posiedzeniach na prawach gościa²⁴. W latach 1948–1954 zasiadała w Prezydium Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej (CKKP) PZPR, która stanowiła swego rodzaju sąd partyjny. Dzięki temu mogła koordynować

²¹ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Społeczno-Politycznej [dalej: RGASPI], f. 495: Komintern, op. 252, d. 4034, akta personalne Julii Bristiger, charakterystyka z 5 VIII 1943, k. 43–44.

²² Zob. М. Шумило, *Деятели главного управления Союза Польских Патриотов в СССР (1943–1944 г.г.)*, w: *Поляки в России: эпохи и судьбы*, red. X. Граля, А.Л. Петровский, А.И. Селицкий, Краснодар 2009, s. 113.

²³ *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Paczkowski, cz. 1: *Lata 1945–1947*, Warszawa 1994, s. 14–15.

²⁴ *Ibidem*, s. 18.

współpracę między CKKP i aparatem bezpieczeństwa w zwalczaniu „wroga wewnętrznego” w partii²⁵. O dużej roli Julii Bristiger w kształtowaniu głównych kierunków działalności „bezpieki” świadczy chociażby fakt wygłaszania przez nią referatów programowych na odprawach dla członków kadry kierowniczej MBP i szefów WUBP (Wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego). Ponadto była niejednokrotnie zapraszana na posiedzenia Biura Politycznego KC PPR-PZPR²⁶.

Według relacji Józefa Światły, Julia Bristiger była nazywana „piątym wiceministrem bezpieczeństwa”. Faktycznie jej pozycja była jeszcze wyższa, bowiem często kontaktowała się w różnych sprawach z Bolesławem Bierutem lub Jakubem Bermanem z pominięciem swojego szefa – ministra Stanisława Radkiewicza. Zdaniem J. Światły, swoją karierę zawdzięczała temu, że już w latach 1943–1944 w Związku Sowieckim była jednocześnie kochanką trzech wpływowych komunistów: Jakuba Bermana, Hilarego Minca i Eugeniusza Szyra²⁷. Podobna opinia pojawia się także w relacjach kilku działaczy partyjnych²⁸. Jakub Berman w rozmowie z Teresą Torańską opisywał Julię następująco: „Była wyjątkowo inteligentną kobietą o dosyć miłej powierzchowności, choć niezbyt zgrabną. [...] Bystra, przenikliwa, umiała nawiązywać dobre kontakty z ludźmi”²⁹.

Co ciekawe, J. Bristiger w ankiecie z 1948 r. podała E. Minca i H. Szyra jako swoich najbliższych przyjaciół³⁰. Jej bliskie relacje towarzyskie z członkami kierownictwa partii potwierdzają również inne źródła. Jak wynika z zachowanych kalendarzyków B. Bieruta, jako jedyna kobieta uczestniczyła w nieformalnych spotkaniach w wąskim gronie czołowych działaczy partyjnych w Konstancinie pod Warszawą³¹. Wakacje w Zakopanem spędzała m.in. z Józefem Cyrankiewiczem, Konstantym Rokosowskim i Romanem Zambrowskim³².

W listopadzie 1956 r. w ramach rozliczeń ze stalinizmem, Julię zwolniono z pracy w aparacie bezpieczeństwa. W 1957 r. prokuratura wystąpi-

²⁵ P. Libera, *Członkowie Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej PZPR 1948–1971 – próba portretu zbiorowego*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 180.

²⁶ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956*, cz. 1: *Lata 1945–1947*, Warszawa 1994; cz. 2: *Lata 1948–1949*, Warszawa 1996; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003.

²⁷ Z. Błażyński, *op. cit.*, s. 63–64.

²⁸ T. Torańska, *Oni*, Warszawa 2004, s. 166; Relacja Artura Starewicza (w zbiorach autora).

²⁹ *Ibidem*, s. 344.

³⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, 0154/49, akta personalne Julii Bristiger, ankieta specjalna, 2 XI 1948, k. 24.

³¹ AAN, KC PZPR, XIA/111, Kalendarzyk Bieruta z 1953 r., b.p.

³² A. Zambrowski, *Syn czerwonego księcia*, Warszawa 2009, s. 52.

ła z wnioskiem o pociągnięcie jej do odpowiedzialności karnej (m.in. za łamanie prawa w podległych jej departamentach), ale do procesu sądowego nie doszło. Prawdopodobnie sprzeciwił się temu sam Gomułka. J. Bristiger pracowała jako redaktorka w Państwowym Instytucie Wydawniczym. Napisała powieść *Krzywe litery* (Warszawa 1960) i dwa tomy opowiadań. W latach 1962–1974 była inwigilowana przez Służbę Bezpieczeństwa w ramach sprawy operacyjnej o kryptonimie „Egoistka”. Zmarła 9 października 1975 r. w Warszawie³³.

W świetle dostępnych źródeł można stwierdzić, że wysoka nieformalna pozycja Julii Bristiger w elicie władzy „Polski Ludowej” wynikała z kilku czynników: znajomości z czołowymi działaczami partyjnymi, walorów osobistych (posiadanego wykształcenia, inteligencji, zdolności organizacyjnych) oraz doświadczenia zdobytego w trakcie działalności w KPZU, MOPR i ZPP.

Dużo mniej znaną „szarą eminencją” w elicie władzy państwowej PRL była Maria Wierna (1914–?). Urodziła się w Grodźcu, w Zagłębiu Dąbrowskim, jako córka mechanika fabrycznego, członka PPS. Jak pisała w swoim życiorysie, jej ojciec pochodził z rodziny górniczej, matka – ze średnio-rolnych chłopów. Maria po ukończeniu gimnazjum studiowała geografę na Uniwersytecie Warszawskim, specjalizując się w kartografii. Wobec zaangażowania się w ruch komunistyczny nie mogła jednak przystąpić do egzaminu dyplomowego³⁴. Mimo to w ankietach partyjnych podawała wykształcenie wyższe. Znała biegle rosyjski i francuski, słabo angielski i niemiecki³⁵.

Jesienią 1934 r. wstąpiła w Warszawie do Komunistycznego Związku Młodzieży Polski. Pełniła kolejno funkcje: łączniczki KC KZMP, sekretarza Komitetu Dzielnicowego KZMP na Powiślu, członka Wydziału Kultury i Oświaty Komitetu Warszawskiego. Aresztowana przez policję w sierpniu 1936 r. spędziła 3 lata w warszawskim więzieniu kobiecym „Serbia”. Wydostała się stamtąd we wrześniu 1939 r. wraz ze znanymi komunistkami: Rozalią Lampe i Małgorzatą Fornalską, po podpisaniu wspólnej deklaracji o wyrzeczeniu się działalności komunistycznej³⁶.

Od 1935 r. była partnerką życiową działacza KZMP Juliusza Burgina (1906–1973). Jesienią 1939 r. oboje udali się do zajętego przez Sowieców Brześcia nad Bugiem, gdzie pracowali w charakterze urzędników w szpi-

³³ A. Stopyra, *Figurantka „Roxana”*. Inwigilacja Julii Bristiger przez Służbę Bezpieczeństwa (1962–1974), „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, 2, s. 389–404.

³⁴ AAN, Centralna Kartoteka PZPR, CK XX/5109, akta personalne Marii Wiernej, życiorys z 17 VII 1944, k. 10.

³⁵ *Ibidem*, ankieta dla aktywu partyjnego, 10 III 1949, k. 1.

³⁶ *Ibidem*, życiorys z 17 VII 1944, k. 10–11.

talu wojskowym. W 1940 r. urodził się im jedyny syn Juliusz. W końcu 1940 r. przenieśli się do Mińska, gdzie Maria pracowała w redakcji polskojęzycznego „Sztandaru Wolności” jako redaktor stylisty. Po agresji niemieckiej w 1941 r. ewakuowali się w głąb ZSRS. J. Burgin został skierowany do szkoły Kominternu w Kuszarnenkowie, zaś M. Wierna pracowała jako kierownik kancelarii w szpitalu wojskowym w Ufie. We wrześniu 1943 r. wezwano ją do Moskwy, gdzie była kierownikiem Wydziału Administracyjno-Gospodarczego Zarządu Głównego ZPP³⁷.

Jesienią 1944 r. rozpoczęła się jej kariera w dyplomacji „Polski Ludowej”. Została wówczas kierownikiem Wydziału Repatriacji w przedstawicielstwie PKWN w Moskwie. W czerwcu 1945 r. wysłano ją do Pragi na stanowisko kierownika Wydziału Konsularnego w Ambasadzie Polski. W lipcu 1946 r. wróciła do kraju i objęła funkcję naczelnika Wydziału Środkowo-Europejskiego w departamencie politycznym MSZ. Przełomowy awans otrzymała w 1948 r., gdy powierzono jej stanowisko dyrektora ważnego Departamentu IV MSZ³⁸.

Początki kariery w dyplomacji Maria Wierna mogła zawdzięczać częściowo swojemu wykształceniu i znajomości języka francuskiego, częściowo zaś wysokiej pozycji męża Juliusza Burgina, który w latach 1945–1947 był naczelnikiem Wydziału II w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego, następnie redaktorem naczelnym „Głosu Ludu” i dyrektorem gabinetu ministra Stanisława Radkiewicza, zaś od 1950 r. ambasadorem Polski w Chińskiej Republice Ludowej. Jednakże już w 1951 r. został faktycznie zdegradowany na stanowisko wiceministra w Ministerstwie Transportu Drogowego i Lotniczego³⁹. Tymczasem kariera jego żony rozwijała się dalej. W 1955 r. objęła ona odpowiedzialne stanowisko dyrektora generalnego w MSZ. Pełniła tę funkcję aż do przymusowego przejścia na rentę w 1968 r. w ramach tzw. czystek pomarcowych⁴⁰.

W opinii działaczy partyjnych M. Wierna, posiadająca rangę niższą od wiceministra, faktycznie miała jednak bardzo dużo do powiedzenia dzięki swoim powiązaniom z ludźmi z kierownictwa PZPR. Znalazło to odzwierciedlenie w interesującym dokumencie z archiwum KC KPZS. W końcu 1952 r. radca Ambasady Sowieckiej w Warszawie donosił bowiem do Moskwy, że wiceminister Stefan Wierbłowski i dyrektor Maria

³⁷ *Ibidem*, k. 11–12.

³⁸ *Ibidem*, ankieta dla aktywu partyjnego, 10 III 1949, k. 7.

³⁹ Zob. C. Budzyńska, *Burgin Juliusz*, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, red. F. Tych, Warszawa 1978, s. 280–281.

⁴⁰ AAN, Centralna Kartoteka PZPR, CK XX/5109, akta personalne Marii Wiernej, notatka o miejscu pracy, k. 14.

Wierna „faktycznie kierują ministerstwem spraw zagranicznych, uzgadniając uprzednio wszystkie sprawy z Bermanem”⁴¹.

Silną pozycję Wiernej potwierdził autor anonimowej relacji o stosunkach panujących w MSZ, napisanej w 1950 r., a przechowywanej w Instytucie Literackim w Paryżu. Podał on także przyczynę jej awansów i wpływów w resorcie. Według tej relacji Maria Wierna, zwana „Marysią”, nie prezentowała się zbyt korzystnie – była kobietą „niedużego wzrostu, niespecjalnej urody, o odstających okropnie uszach”. Jednakże podczas pracy w Pradze została kochanką ówczesnego ambasadora RP w Czechosłowacji Stefana Wierbłowskiego. Awansowała w 1948 r. po objęciu przez Wierbłowskiego stanowiska dyrektora generalnego w MSZ i wywierała na niego przemożny wpływ. Co ciekawe, jej mąż J. Burgin rzekomo o tym wiedział i tolerował ten nieformalny związek. J. Burgin z M. Wierną i S. Wierbłowski z żoną Hanną (urzędniczką w MBP) mieszkali zresztą w tej samej kamienicy (w alei Przyjaciół 8)⁴². Rzuca to ciekawe światło na normy obyczajowe panujące wśród kapepowców.

Maria Wierna mogła faktycznie współrządzić MSZ w latach 1951–1954, gdy S. Wierbłowski był podsekretarzem stanu u boku pozbawionego charyzmy i większych wpływów w elicie PZPR ministra Stanisława Skrzyszewskiego. Później, mimo odejścia S. Wierbłowskiego z resortu, zachowała dość silną pozycję, a w 1955 r. nawet awansowała. Od 1956 r. szefem MSZ był Adam Rapacki – członek Biura Politycznego KC PZPR, blisko związany z premierem Józefem Cyrankiewiczem. Był on niewątpliwie samodzielnym, silnym ministrem. Jak wynika z relacji, M. Wierna zachowała jednak pozycję „szarej eminencji”, odpowiadając m.in. za politykę kadrową w ministerstwie⁴³. Mogła to zawdzięczać zarówno swojemu doświadczeniu, jak i licznym znajomościom z członkami kierownictwa partii.

Znacznie mniej skomplikowane wydają się przyczyny mocnej pozycji Julii Minc (1901–1987), żony wszechwładnego Hilarego Minca (1905–1974) – w okresie stalinizmu trzeciej według ważności osoby w Polsce (po Bierucie i Bermanie)⁴⁴. Julia, z domu Heflich, urodziła się w żydowskiej rodzinie inteligentkiej w Łodzi. W kwestionariuszu z 1944 r. podawała jednak narodowość polską. Jej ojciec był urzędnikiem bankowym, matka

⁴¹ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Najnowszej [dalej: RGANI], f. 5: Komitet Centralny KPZR, op. 28, d. 19, P. Turpitko: „Mieropryjatija PORP w oblasti podgotowki partyjnych i gosudarstwiennych kadrow”, 3 I 1953, k. 5.

⁴² Archiwum Instytutu Literackiego, Spuścizna Jerzego Stempowskiego, NN, Fasada i rzeczywistość w procesie sowietyzacji Polski, 1950, k. 46–47, 204.

⁴³ Relacja Jerzego Morawskiego (w zbiorach autora); Relacja Artura Starewicza.

⁴⁴ Jego biogram zob.: A. Kocharński, *Minc Hilary*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 278–281.

nauczycielką. W 1913 r. wraz z rodziną wyjechała do Moskwy, gdzie po wybuchu rewolucji w 1917 r. związała się z bolszewikami, wstępując do Komsomołu. Po przyjeździe do Warszawy, w 1919 r. wstąpiła w szeregi Komunistycznej Partii Robotniczej Polski. Julia Minc ukończyła szkołę średnią oraz 2 lata studiów w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Znała dobrze język rosyjski, słabo francuski⁴⁵.

Studia musiała przerwać z powodu aresztowania w 1922 r. i skazania na 2 lata więzienia. Po wyjściu na wolność w 1924 r. poznała Hilarego Minca i wyjechała z nim do Francji, gdzie w 1925 r. wzięli ślub. Hilary studiował ekonomię na uniwersytecie w Tuluzie. Julia pracowała w sowieckim przedstawicielstwie handlowym w Paryżu. Oboje należeli wówczas do Komunistycznej Partii Francji. W 1928 r. za działalność komunistyczną zostali wydalenii z Francji i udali się do Moskwy. W końcu 1929 r. Komintern skierował ich „na konspiracyjną robotę” do Polski. Razem działali w Centralnej Redakcji KPP. Jednocześnie pracowali jako urzędnicy w Głównym Urzędzie Statystycznym. W 1935 r. zostali odsunięci od działalności w KPP. Później musieli się tłumaczyć z tego, że nie zdołali odnowić kontaktu z partią⁴⁶.

We wrześniu 1939 r. Mincowie udali się do okupowanego przez Sowieców Lwowa, skąd już na początku 1940 r. wyjechali do Samarkandy w Uzbekistanie. Hilary był tam wykładowcą ekonomii na uniwersytecie, Julia zaś buchalterem w fabryce spirytusu. Znany działacz partyjny Wiktor Grosz w 1941 r., w donosie pisany dla Kominternu, scharakteryzował ją jako „oddaną naszej partii”, ale „politycznie słabo rozwiniętą i mało uzdolnioną”⁴⁷. Opinia ta nie przeszkodziła jednak Julii w późniejszej karierze. W latach 1942–1943 pracowała wraz z mężem w polskiej redakcji sowieckiego radia w Saratowie, a następnie w Moskwie. W czerwcu 1943 r. została zatrudniona w Zarządzie Głównym ZPP w Wydziale Korepondencji. Podlegała wówczas służbowo Julii Bristiger⁴⁸.

Po powrocie do kraju w sierpniu 1944 r. Julia Minc objęła funkcję redaktora naczelnego Agencji Prasowej „Polpress” (przekształconej w październiku 1945 r. w Polską Agencję Prasową) i pełniła ją przez 10 lat. Już pod koniec 1945 r. popadła w ostry konflikt ze swoim szefem – dyrektorem PAP Andrzejem Nowickim. Szczegółów sprawy niestety nie znamy.

⁴⁵ AAN, Centralna Kartoteka PZPR, CK XX/2515, akta personalne Julii Minc, kwestionariusz z 26 VI 1944, k. 7–8.

⁴⁶ *Ibidem*, życiorys z 28 IV 1944, k. 3–4; RGASPI, f. 495, op. 252, d. 54, akta personalne Hilarego Minca, t. 1, autobiografia H. Minca z 28 I 1941, k. 32–34.

⁴⁷ RGASPI, *ibidem*, notatka W. Grosza, 16 I 1941, k. 36.

⁴⁸ AAN, Centralna Kartoteka PZPR, CK XX/2515, akta personalne Julii Minc, życiorys z 28 IV 1944, k. 4.

Skończyła się ona werdyktem podjętym 26 stycznia 1946 r. przez Centralną Komisję Kontroli Partyjnej PPR. W uchwale CKKP postanowiono: „Dla uzdrowienia stosunków w PAP, dla uniknięcia kompromitacji Partii, dla usprawnienia pracy PAP: 1) Spowodować rezygnację tow. Nowickiego z zajmowanego przez niego stanowiska Nacz. Dyr. PAP, przeprowadzić do końca dochodzenie partyjne w jego sprawie; 2) Przenieść na inną robotę poza PAP tow. Mincową, wskazując jej na konieczność usunięcia niektórych niewłaściwych momentów w jej postępowaniu”⁴⁹. Problem zamierzano więc rozwiązać w typowy dla władz komunistycznych sposób, przez rozdzielenie i przeniesienie skonfliktowanych osób. A. Nowicki faktycznie odszedł z PAP, J. Mincowa jednak pozostała, jak się można domyślać za sprawą interwencji jej męża, u przewodniczącego CKKP Wacława Lewikowskiego.

Kolejni dyrektorzy PAP: Aleksy Deruga, Wilhelm Strasser i Lucjusz Domański⁵⁰ byli z pewnością ludźmi słabiej ustosunkowanymi w elitach partyjnych aniżeli Julia Minc. Toteż w rzeczywistości to ona kierowała tą instytucją. Jak wynika z relacji komunistów działających na tzw. odcinku propagandy i prasy (Artura Starewicza i Jerzego Morawskiego), jej rola była zdecydowanie większa, niż wynikałoby to z formalnego umiejscowienia PAP w strukturze i hierarchii instytucji państwowych. Kierownictwo PAP miało wówczas faktyczny monopol na formułowanie komunikatów powtarzanych potem przez całą prasę, a tym samym wywierało znaczny wpływ na propagandę. Poza tym jej mąż Hilary Minc (wicepremier i członek Biura Politycznego KC PPR-PZPR) często liczył się z jej zdaniem w różnych sprawach⁵¹.

W 1954 r., wraz z osłabieniem pozycji Hilarego Minca w kierownictwie PZPR, Julia została przesunięta na stanowisko zastępcy prezesa Państwowej Komisji Etatów. W październiku 1956 r. przeszła wraz z mężem na „zasłużoną” rentę partyjną. W 1983 r. udzieliła wywiadu Teresie Torańskiej. W rozmowie tej zaprezentowała się jako dogmatyczna komunistka, niezadowolająca niczego ze swojej przeszłości⁵².

Zofia Gomułkowa, z domu Liwa Szoken (1902–1986), podobnie jak Julia Minc była o kilka lat starsza od swojego męża Władysława Gomułki (1905–1982), w związku z czym mogła się pochwalić dłuższym od niego stażem partyjnym. O jej młodości wiemy jednak bardzo mało. Wedle oficjalnej wersji, opartej na jej relacjach, pochodziła z ubogiej warszawskiej rodziny ży-

⁴⁹ *Ibidem*, uchwała CKKP z 26 I 1946, k. 16.

⁵⁰ T. Mołdawa, *op. cit.*, s. 238.

⁵¹ Relacje Jerzego Morawskiego i Artura Starewicza.

⁵² T. Torańska, *op. cit.*, s. 275–288.

dowskiej. Z powodów ekonomicznych nie ukończyła gimnazjum i musiała podjąć pracę jako robotnica w fabryce zapalek „Płomyk” na warszawskiej Pelcowiznie⁵³. Tymczasem w życiorysie z 1934 r., przechowywanym w jego teczce kominternowskiej, W. Gomułka wyjaśniał jej sytuację rodzinną nieco inaczej, pisząc: „Za żonę mam Liwę Szoken, pochodzącą z drobnomieszczańskiej rodziny żydowskiej w Warszawie, która ją wyrzuciła ze swego domu za jej przekonania społeczne”. Liwa (Zofia) wstąpiła do KPRP już w 1919 r.⁵⁴ Z powodu swojej działalności trafiła na 2 lata do więzienia. Od 1927 r. była w nieformalnym związku z W. Gomułką. W 1930 r. urodził się im jedyny syn – Ryszard (Strzelecki-Gomułka). Ich „partyjne” małżeństwo zostało sformalizowane ślubem cywilnym dopiero w 1950 r.⁵⁵

W latach trzydziestych oboje byli funkcjonariuszami KPP i spędzili po kilka lat w więzieniach. We wrześniu 1939 r., tak jak wielu komunistów, udali się do Lwowa. Zofia pracowała tam w fabryce likierów. W czerwcu 1941 r., po ataku III Rzeszy na ZSRS, nie zdążyli się ewakuować na wschód. Zofia ukrywała się odtąd na fałszywych aryjskich papierach. Od kwietnia 1942 r. mieszkała w Warszawie, będąc m.in. łączniczką KC PPR.

Jej rola w partii wzrosła znacznie w sierpniu 1944 r., gdy w Lublinie zaczął się organizować aparat KC PPR. Władysław Gomułka był sekretarzem generalnym partii, zaś Zofia pomagała mu nieformalnie w tworzeniu struktur aparatu partyjnego. W październiku 1944 r. powołano do życia Wydział Personalny KC PPR, którego kierownikiem został Zenon Kliszko – bliski współpracownik W. Gomułki z okresu okupacji. W wydziale tym zatrudniona została też Zofia, formalnie na stanowisku starszego instruktora. Działacze partyjni traktowali ją jednak jako zastępczynię kierownika. Według ich relacji, Zofia Gomułkowa odgrywała bardzo dużą rolę w tzw. rozstawianiu kadr. Przyjmowała w swoim gabinecie licznych znajomych sprzed wojny oraz przydzielała im wysokie stanowiska partyjne i państwowe⁵⁶. Jej drugim zadaniem było nadawanie towarzyszom pochodzenia żydowskiego nowych polsko brzmiących nazwisk, toteż zyskała przydomek „Jan Chrzyciel z PPR”⁵⁷.

W 1948 r. Zofia została usunięta z aparatu KC PPR wraz z mężem, a w 1951 r. aresztowana na 3 lata. Po powrocie „tow. Wiesława” do wła-

⁵³ A. Werblan, *Władysław Gomułka. Sekretarz Generalny PPR*, Warszawa 1988, s. 28.

⁵⁴ RGASPI, f. 495, op. 252, d. 91, akta personalne Władysława Gomułki, t. 1, autobiografia z 12 IX 1934, k. 183.

⁵⁵ W. Gomułka, *Pamiętniki*, t. 1, Warszawa 1994, s. 250.

⁵⁶ AAN, Zbiór relacji działaczy ruchu robotniczego, R-78, Relacja Adama Dolińskiego, 15 V 1961, k. 29–30; Relacja Andrzeja Werblana; T. Torańska, *op. cit.*, s. 39.

⁵⁷ A. Grabski, *Czy marzec 1968 r. był nieuchronny?*, „Przegląd” 2008, 10, <http://www.tygodnikprzeglad.pl/czy-marzec-1968-r-był-nieuchronny/> [dostęp: 12 IV 2018].

dzy w październiku 1956 r. nie wróciła już do pracy w aparacie partyjnym. Została gospodynią domową, „przykładną” żoną I sekretarza KC PZPR. Co ciekawe, nie pełniła też właściwie żadnych funkcji reprezentacyjnych. Władysław Gomułka nie zabierał jej ze sobą na oficjalne wizyty zagraniczne⁵⁸.

„Szara eminencją” w centralnym aparacie partyjnym była także Teodora Feder (1900–1987). Urodziła się w drobnomieszczańskie] rodzinie żydowskiej w Lublinie. W kwestionariuszu z 1946 r. podawała narodowość żydowską, ale język ojczysty polski. Ukończyła Gimnazjum im. Staszica w Lublinie, a następnie 3 lata studiów chemicznych na Uniwersytecie Warszawskim. Znała biegle rosyjski, hiszpański i niemiecki, zaś słabo francuski⁵⁹.

Działalność polityczną rozpoczęła już w 1917 r., wstępując do SDKPiL. W 1920 r. została członkiem Komitetu Okręgowego KPRP w Lublinie. Po aresztowaniu w 1921 r. skazano ją na 5 lat więzienia za zdradę stanu. W 1923 r. w wyniku wymiany więźniów politycznych trafiła do Związku Sowieckiego. Na tle pozostałych omawianych w niniejszym tekście komunistek wyróżniała się tym, że przez 23 lata (aż do 1946) przebywała poza krajem. Ponadto jako jedyna pracowała na etacie Kominternu – w latach 1923–1925 na stanowisku referenta polskiego ruchu zawodowego w Profinternie (Międzynarodowce Związków Zawodowych), zaś w latach 1925–1930 referenta i instruktora tzw. Polsko-Przybaltyckiego Sekretariatu Kominternu. W międzyczasie w latach 1926–1927 wraz z mężem, ormiańskim komunistą Mandalianem, została oddelegowana na sowiecką placówkę w Szanghaju. Tam urodził im się syn – poeta Andrzej Mandalian⁶⁰.

W latach 1930–1933 Teodora Feder była słuchaczką 3-letniego Instytutu Czerwonej Profesury w Moskwie, przygotowującego kadry wykładowców dla szkół partyjnych. Po jego ukończeniu redagowała centralny organ prasowy Profinternu, a następnie przez kilka miesięcy przebywała we Francji. W latach 1934–1936 kierowała Wydziałem Propagandy i Agitacji Komitetu Obwodowego WKP(b) w Woroneżu. W styczniu 1937 r. wysłano ją do Hiszpanii, gdzie do 1939 r. pełniła funkcję kierownika Wydziału Prasy Ambasady Sowieckiej w Madrycie. Jej kariera załamała się po powrocie do ZSRS w 1940 r., gdy razem z mężem została aresztowana przez NKWD i zesłana do obozu. Męża rozstrzelano, natomiast Teodora pono-

⁵⁸ Relacja Andrze]a Werblana (w zbiorach autora).

⁵⁹ AAN, CK PZPR, CK XX/6256, akta personalne Teodory Feder, kwestionariusz dla członków i wstępujących do PPR, k. 3; ankieta dla aktywu partyjnego, 12 XII 1948, k. 6.

⁶⁰ *Ibidem*, krótki życiorys, 11 VI 1946, k. 14–15.

siła jako żona „wroga ludu” odpowiedzialność zbiorową. Wyszła z łagru dopiero w końcu 1945 r.⁶¹

Po powrocie do Polski w czerwcu 1946 r. Teodora Feder objęła stanowisko zastępcy kierownika Wydziału Zagranicznego KC PPR, a następnie PZPR, sprawując je do stycznia 1953 r. Przez kolejne 2 lata kierowała Centralnym Ośrodkiem Szkolenia Partyjnego. W sierpniu 1955 r. została zastępcą kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR i pełniła tę funkcję aż do grudnia 1964 r.⁶²

Przy obejmowaniu stanowiska w Wydziale Zagranicznym KC PPR mogła skorzystać z protekcji kierownika tego wydziału Ostapa Dłuskiego, który znał ją od 1928 r. Prawdopodobnie decydujące znaczenie miały tu jednak jej doświadczenie z pracy dla Kominternu, znajomość języków obcych i obycie w świecie (pobyty w Chinach, we Francji i w Hiszpanii). Skierowanie do Wydziału Propagandy i Agitacji wynikało zapewne z jej doświadczenia na tzw. odcinku propagandy, zdobytego w Woroneżu i w Madrycie.

W Wydziale Zagranicznym Teodora Feder pozostawała w cieniu swojego szefa, zasłużonego i również obytego w świecie Ostapa Dłuskiego. Inaczej było w Wydziale Propagandy i Agitacji, gdzie według relacji uzyskała po 1960 r. faktycznie decydujący wpływ na funkcjonowanie tej bardzo ważnej komórki centralnego aparatu partyjnego. Jej pozycja wynikała głównie z faktu, że kierownikiem wydziału był w tym czasie Leon Stasiak – były robotnik z wykształceniem podstawowym, młodszy od niej o 15 lat. Teodora zdecydowanie górowała nad nim swoim doświadczeniem, wiedzą i umiejętnościami⁶³.

Jako przykład „szarej eminencji” w aparacie partyjnym szczebla wojewódzkiego może posłużyć Sara Nomberg-Przytyk (1915–1996), również pochodząca z Lublina. Urodziła się w drobnomieszczańskiej rodzinie żydowskiej, jednakże w wyniku pauperyzacji jej ojciec został robotnikiem. Stąd też w ankietach partyjnych podawała pochodzenie robotnicze. Przyznawała się do narodowości żydowskiej, ale za swój język ojczysty uznawała polski. Ponadto znała biegle rosyjski, zaś słabo niemiecki i francuski. Legitymowała się wykształceniem niepełnym wyższym – zaliczyła 2 lata studiów prawniczych na Uniwersytecie Warszawskim⁶⁴.

Od 1931 r. była członkinią KZMP, a od 1935 r. Komitetu Warszawskiego KPP. Za działalność komunistyczną spędziła 4 lata w więzieniach

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² W. Janowski, A. Kochański, *op. cit.*, s. 131, 141, 143.

⁶³ Relacje Artura Starewicza i Andrzeja Kurza (w zbiorach autora).

⁶⁴ AAN, Centralna Kartoteka PZPR, CK XX/2712, akta personalne Sary Nomberg-Przytyk, kwestionariusz dla członków i wstępujących do PPR, 12 VII 1945, k. 6; anketa personalna, 16 III 1950, k. 10.

(1933–1935 i 1937–1939). W 1939 r. uciekła na teren okupacji sowieckiej, gdzie była dyrektorką szkoły w Brześciu, następnie w Białymstoku. W 1941 r. po ataku Niemców na ZSRR pozostała w tym mieście. Trafiała do getta, w którym zorganizowała konspiracyjną organizację komunistyczną. Po ucieczce z getta ukrywała się pod miastem, ale w sierpniu 1943 r. została aresztowana przez Niemców i wywieziona do obozu w Stutthofie. Stamtąd wysłano ją do Auschwitz, a po ewakuacji w styczniu 1945 r. do Ravensbrück i Rechlina⁶⁵.

W czerwcu 1945 r. wróciła do Lublina, gdzie pełniła funkcję zastępcy kierownika, a potem kierownika Wydziału Propagandy KW PPR. W 1947 r. przez kilka miesięcy kierowała Wojewódzką Szkołą Partyjną, po czym objęła stanowisko zastępcy redaktora naczelnego „Sztandaru Ludu” i pełniła je aż do 1957 r. Mimo że ta ostatnia funkcja nie była formalnie zbyt wysoka, Sara aż do 1953 r. zasiadała w Egzekutywie KW PPR-PZPR – kolegialnym organie władzy w województwie⁶⁶.

W sprawozdaniu z inspekcji w Lublinie w grudniu 1946 r. jeden z instruktorów KC PPR stwierdził: „W Wydziale Propagandy wyróżnia się towarzyska Nomberg Sara, wybitnie inteligentna, o dużym zasobie wiedzy teoretycznej, dobra mówczyni. Na stanowisko kierownicze nie nadaje się. Nie posiada zdolności organizacyjnych”⁶⁷. Natomiast w 1950 r. kierownik Wydziału Kadr KW PZPR Waław Próchniak pisał: „Tow. Nomberg jest członkiem zdyscyplinowanym i oddanym, uchodzi za dobrego aktywistę Kom. Wojew. Politycznie wyrobiona dobrze, posiada duży zasób wiedzy marksistowskiej oraz zmysł organizacyjny, jest inteligentną, od strony etyczno-moralnej – bez zastrzeżeń”⁶⁸.

Rzeczywista rola Sary Nomberg w KW PPR w Lublinie była jednak w pewnym okresie zdecydowanie większa, niż pozwalał na to zakres jej kompetencji jako kierownika Wydziału Propagandy. W tym wypadku dowiadujemy się o tym nie dzięki relacjom, a dokumentom archiwalnym. Otóż w marcu 1949 r. wybuchł konflikt między I sekretarzem KW PZPR w Lublinie Grzegorzem Wojciechowskim a szefem WUBP Arturem Ritter-Jastrzębskim. W trakcie dyskusji na posiedzeniu Egzekutywy wyszły na jaw ciekawe fakty dotyczące relacji personalnych w kierownictwie KW. Członkowie Egzekutywy zarzucali Sarze Nomberg, że w latach 1945–1947 wywierała duży nieformalny wpływ na I sekretarza KW PPR Stanisława

⁶⁵ *Ibidem*, życiorys, 1945, k. 8–9.

⁶⁶ K. Zawadka, *Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948–1956. Struktura – ludzie – mechanizm funkcjonowania*, Lublin 2014, s. 354.

⁶⁷ AAN, Centralna Kartoteka PZPR, CK XX/2712, akta personalne Sary Nomberg-Przytyk, charakterystyka towarzyski Nomberg Sary, XII 1946, k. 17.

⁶⁸ *Ibidem*, charakterystyka z 18 IV 1950, k. 18.

Szota, a później próbowała sterować G. Wojciechowskim. Oskarżono ją także o prowadzenie działalności frakcyjnej w partii⁶⁹.

Sara Nomberg pomimo tych zarzutów utrzymała się w Egzekutywie KW, ale jej pozycja została osłabiona. Ze stanowiska zastępcy redaktora naczelnego „Sztandaru Ludu” usunięto ją po przełomie październikowym 1956 r., traktując jako swoisty symbol zła z okresu stalinizmu. Nie bez znaczenia był fakt, iż jej mąż Andrzej Przytyk pracował w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego jako zastępca naczelnika Wydziału ds. Funkcjonariuszy, a następnie zastępca naczelnika Wydziału Więzień i Obozów⁷⁰. Sara pracowała jeszcze przez kilka lat jako zwykła dziennikarka w „Głosie Ziemi Lubelskiej” (1957–1961) i „Sztandarze Ludu” (1961–1963), po czym otrzymała rentę specjalną z tytułu „szczególnych zasług dla Polski Ludowej”⁷¹.

W 1968 r. Sara padła ofiarą nagonki antysemickiej i zdecydowała się wraz z mężem wyjechać z Polski. Uchwałą Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej PZPR w Lublinie wydalono ją z partii za „dwulicową postawę”. Złożenie podania o wyjazd do USA potraktowano jako „załamanie się ideologiczne”⁷².

Można postawić tezę, że Sara Nomberg zawdzięczała swoje wpływy przede wszystkim wykształceniu, nieprzeciętnej inteligencji i pewnym cechom osobowości. Na świecie jest znana jako autorka książek wspomnieniowych dotyczących pobytu w getcie i w Auschwitz: *Kolumny Samsona* (1966) oraz *Auschwitz: True Tales from a Grotesque Land* (1985). Nikt praktycznie nie wie o odgrywanej przez nią roli w stalinowskiej Polsce.

Reasumując powyższe rozważania, można wskazać kilka cech wspólnych dla większości analizowanych przypadków. Pięć interesujących nas kobiet pochodziło z żydowskich rodzin drobnomieszczańskich (Bristiger, Gomułkowa, Feder, Nomberg-Przytyk) lub inteligenckich (Mincowa). Wyjątkiem była tylko Maria Wierna – córka polskiego robotnika. Cztery działaczki urodziły się w latach 1900–1902. Były zatem doświadczonymi kobietami w średnim wieku. Trzy z nich rozpoczęły swoją działalność komunistyczną jako nastolatki tuż po wybuchu rewolucji w Rosji, natomiast Julia Bristiger nieco później (w 1927). Mogły się więc pochwalić znacznym stażem i doświadczeniem partyjnym. Dwie młodsze od pozostałych o kilkanaście lat (Wierna i Nomberg-Przytyk) również zdążyły się moc-

⁶⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie, Komitet Wojewódzki PZPR, 170, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Lublinie, 12 III 1949, k. 63–72.

⁷⁰ Relacja Zygmunta Mańkowskiego (w zbiorach autora).

⁷¹ AAN, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 17196, akta Sary Nomberg, wyciąg z CA PZPR dotyczący Sary Nomberg-Przytyk, 1 IX 1986, k. 40.

⁷² *Ibidem*, uchwała WKKP PZPR w sprawie Sary Nomberg-Przytyk z 4 IX 1968, k. 32.

no zaangażować w ruch komunistyczny. Cała szóstka spędziła od 2 do 4 lat w polskich więzieniach, co było ważnym czynnikiem nobilitującym je w oczach towarzyszy. Sara Nomberg-Przytyk miała ponadto za sobą 2 lata gehenny w niemieckich obozach koncentracyjnych.

Wyjątkowym doświadczeniem na stanowiskach kierowniczych legitymowała się Teodora Feder – funkcjonariuszka Kominternu i aparatu WKP(b). Dość wysoką pozycję w strukturach KPZU i MOPR, a następnie ZPP zdobyła również Julia Bristiger. Warto zauważyć, iż pod jej kierunkiem w ZG ZPP pracowały Mincowa i Wierna.

Trzy komunistki (Bristiger, Wierna i Feder) wyróżniały się niewątpliwie swoim wykształceniem i znajomością języków obcych. W opiniach i charakterystykach podkreślano ich nieprzeciętną inteligencję. Pod tym względem nieco gorzej wypadła Sara Nomberg-Przytyk, zdecydowanie słabiej Julia Minc i Zofia Gomułkowa.

Biorąc pod uwagę doświadczenie, wykształcenie i umiejętności oraz posiadane znajomości wśród członków elity partyjnej (w tym domniemane kontakty seksualne), można podzielić omawiane kobiety na trzy pary. Wydaje się iż doświadczona, ale słabiej wykształcona: Mincowa i Gomułkowa, zawdzięczały swoją pozycję przede wszystkim wpływowym mężom – członkom kierownictwa PPR-PZPR. Trudniej określić główne przyczyny awansu do elity świetnie wykształconych i uzdolnionych: Bristiger i Wiernej, które jednocześnie mogły skorzystać z protekcji swoich kochanków. Natomiast w przypadku Feder i Nomberg-Przytyk relacje damsko-męskie nie odgrywały prawdopodobnie większej roli. Teodora Feder przewyższała niemal pod każdym względem swojego szefa Leona Stasiaka. Sara Nomberg-Przytyk nie była aż tak doświadczona, ale mimo wszystko miała dłuższy staż partyjny i lepsze przygotowanie do zarządzania wojewódzką organizacją partyjną niż młodszy od niej o 2 lata I sekretarz KW PPR w Lublinie Stanisław Szot.

Niniejszy artykuł stanowi jedynie zarys problemu. Kwestia udziału kobiet w polskich elitach komunistycznych, a zwłaszcza odgrywanej przez nie nieformalnej roli w strukturach władzy PRL, wymaga dalszych pogłębionych badań.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych:

Komitet Centralny PZPR

Biuro Spraw Kadrowych KC PZPR

Centralna Kartoteka PZPR

- Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego
Zbiór relacji działaczy ruchu robotniczego.
Archiwum Państwowe w Lublinie:
Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie.
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie:
Akta personalne funkcjonariuszy.
Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Społeczno-Politycznej:
Fond 495: Komintern.
Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Najnowszej:
Fond 5: Komitet Centralny KPZR.
Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu:
Spuścizna Jerzego Stempowskiego.
Relacje: Andrzeja Kurza, Zygmunta Mańkowskiego, Jerzego Morawskiego, Artura Starewicz, Józefa Tejchmy, Andrzeja Werblana.

Źródła drukowane

- Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Paczkowski, cz. 1: *Lata 1945–1947*, Warszawa 1994; cz. 2: *Lata 1948–1949*, Warszawa 1996.

Wspomnienia i relacje

- Błażyński Z., *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Warszawa 2003.
Gomułka W., *Pamiętniki*, t. 1, Warszawa 1994.
Torańska T., *Oni*, Warszawa 2004.
Zambrowski A., *Syn czerwonego księcia*, Warszawa 2009.

Informatory

- Janowski W., Kochański A., *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, Warszawa 2000.
Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991.
Polska Partia Robotnicza. Zjazdy, posiedzenia plenarne KC, władze centralne i wojewódzkie, przedstawicielstwo w parlamencie i rządzie 1944–1948 (informator), „Archiwum Ruchu Robotniczego”, t. 7, Warszawa 1982.
Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Zjazdy, plenarne posiedzenia Komitetu Centralnego, władze naczelne, I sekretarze Komitetów Wojewódzkich PZPR 1981–1986, oprac. J. Jakubowski, J. Szczeblewski, Warszawa 1986.
PZPR. Zjazdy, posiedzenia plenarne Komitetu Centralnego, władze naczelne, I sekretarze komitetów wojewódzkich 1948–1982, oprac. W. Ciempiel, J. Jakubowski, J. Szczeblewski, Warszawa 1983.

Opracowania

- Budzyńska C., *Burgin Juliusz*, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, red. F. Tych, Warszawa 1978.
Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003.
Grabski A., *Czy marzec 1968 r. był nieuchronny?*, „Przegląd” 2008, 10, <http://www.tygodnik-przeglad.pl/czy-marzec-1968-r-byl-nieuchronny/> [dostęp: 12 IV 2018].
Jarska N., *Kobiety w PZPR 1948–1956. Paradoksy mobilizacji politycznej kobiet w stalinizmie*, w: *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014.
Kochański A., *Minc Hilary*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.

- Koper S., *Kobiety władzy PRL*, Warszawa 2012.
- Libera P., *Członkowie Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej PZPR 1948–1971 – próba portretu zbiorowego*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.
- Shumilo M., *Deyateli glavnogo pravleniya Soyuz Pol'skikh Patriotov v SSSR (1943–1944 g.g.)*, w: *Polyaki v Rossii: epokhi i sud'by*, red. Kh. Gralya, A.L. Petrovskij, A.I. Selitskij, Krasnodar 2009.
- Stobiecki R., *Grosfeld Leon*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1992.
- Stopyra A., *Figurantka „Roxana”. Inwigilacja Julii Brystiger przez Służbę Bezpieczeństwa (1962–1974)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, 2.
- Szczygielski Z., *Członkowie KPP 1918–1938 w świetle badań ankietowych*, Warszawa 1989.
- Szumiło M., *Elita władzy w Polsce 1944–1989. Studium socjologiczne*, w: *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K. Rokicki, R. Spałek, Warszawa 2011.
- Świetlikowa F., *Centralne instancje partyjne KPP w latach 1918–1938*, „Z Pola Walki” 1969, 4.
- Werblan A., *Władysław Gomułka. Sekretarz Generalny PPR*, Warszawa 1988.
- Zaorska A., *Sąsiedzi. Najbardziej okrutni oprawcy polskich patriotów*, Warszawa 2012.
- Zawadka K., *Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948–1956. Struktura – ludzie – mechanizm funkcjonowania*, Lublin 2014.

ABSTRACT

The problem of the very low participation of women in the power elite in Poland in 1944–1989, and in particular the reasons for this situation, has not been thoroughly researched. The least studied is the issue of the role of women as “gray eminence”, exerting informal influence on decision-making processes.

This text presents the profiles of six communist women, whose activity as “gray eminence” finds the greatest confirmation in available sources. Three of them worked in various segments of state power (Julia Bristiger, Maria Wierna, Julia Minc), two in the central party apparatus (Zofia Gomułkowa, Teodora Feder), and one is an example of an influential woman seated in the regional party apparatus of the provincial level (Sara Nomberg-Przytyk).

The analysis of these six cases leads to the conclusion that the informal strength of these women in the communist power elite was influenced by the following factors: gained experience, length of party membership, education and skills, and the position of a husband as a party activist or acquaintance among other members of the power elite.

Key words: power elite, communism, women, People’s Poland

NOTA O AUTORZE

Mirosław Szumiło – doktor habilitowany, adiunkt w Zakładzie Historii Społecznej XX w. w Instytucie Historii UMCS, główny specjalista w Biurze Badań Historycznych IPN. Redaktor naczelny półrocznika naukowego „Pamięć i Sprawiedliwość”. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół stosunków polsko-ukraińskich i systemu rządów komunistycznych w Polsce. Opublikował m.in. monografię: *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce* (Warszawa 2014), wyróżnioną nagrodą KLIO II stopnia oraz nagrodą im. Jerzego Giedroycia. E-mail: szumilo75@gmail.com